

СЕКЦІЯ 3 ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.65/.68:347.66;341.96

СПАДКОВІ ПРАВОВІДНОСИНИ, УСКЛАДНЕНІ ІНОЗЕМНИМ ЕЛЕМЕНТОМ: ЗАГАЛЬНОПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА

Бичківський О.О., к. ю. н.,
доцент кафедри цивільного права
Запорізький національний університет

Статтю присвячено структурному аналізу спадкових правовідносин, ускладнених іноземним елементом. За результатами аналізу запропоновано поняття спадкових правовідносин, ускладнених іноземним елементом, та визначено їх основні специфічні ознаки. Проаналізовано значення терміна «спадкові правовідносини, ускладнені іноземним елементом». Узагальнено основні положення спадкового права: відкриття спадщини, час відкриття спадщини, місце відкриття спадщини.

Ключові слова: *спадкові правовідносини, міжнародне спадкове право, спадкові правовідносини, ускладнені іноземним елементом, спадкоємець, спадкодавець, спадкові відносини міжнародного характеру, спадкування багатостороннього характеру, міжнародне спадкування, спадкове майно, спадщина, суб'єкти спадкового права, об'єкти спадкового права, відумерла спадщина.*

Стаття посвящена структурному аналізу наследственных правоотношений, осложненных иностранным элементом. По результатам анализа предложено авторское понятие наследственных правоотношений, осложненных иностранным элементом, и определены его основные признаки. Проанализировано значение понятия «наследственные правоотношения, осложненные иностранным элементом». Определены основные положения наследственного права: открытие наследства, время открытия наследства, место открытия наследства.

Ключевые слова: *наследственные правоотношения, международное наследственное право, наследственные правоотношения, осложненные иностранным элементом, наследник, наследодатель, наследственные отношения международного характера, наследование многостороннего характера, международное наследование, наследственное имущество, наследство, субъекты наследственного права, объекты наследственного права, выморочное наследство.*

Bychkivskiy A.A. INHERITANCE RELATIONSHIP, COMPLICATED BY A FOREIGN ELEMENT: GENERAL LEGAL DESCRIPTION

The article is devoted to the structural genetic analysis of inheritance relationship complicated by a foreign element. According to the analysis the author offers the concept of hereditary relationship complicated by a foreign element and defines their main specific signs. Analyzed the term “inheritance relationship, complicated by a foreign element”. Overview main provisions of inheritance law: the discovery of heritage; the opening of heritage; place of opening the inheritance.

Key words: *inherited legal, international inheritance law, inheritance relationship complicated by a foreign element, heir, testator, hereditary nature of international relations, inheritance multilateral, international inheritance, inherited property, inheritance, succession subjects, objects, inheritance law, abandoned heritage.*

Постановка проблеми. Незмінність прагнень України інтегруватися до Європейського Союзу, що визначено на державному рівні й закріплено у відповідних законодавчих і нормативно-правових документах, а також значне зростання та поглиблення зовнішньоекономічного, торговельного, культурного й інших видів співробітництва між країнами та окремими особами, інтернаціоналізація соціального життя, посилення мобільності людей, капіталів, можливість набуття майна за кордоном, зростання кількості зарубіжних інвестицій та їх об'єктів, формування родин, члени яких проживають у різних державах, укладення шлюбу між громадянами (підданими) різних країн і міграція населення спричинили низку проблем під час спадкування.

Серед основних проблем спадкових правовідносин, ускладнених іноземним елементом, можна назвати відсутність доктринального аналізу їх структури та навіть теоретичного визначення.

Таким чином, в умовах глобалізації й інтернаціоналізації суспільного життя людства, беручи до уваги особливе значення спадкування, вважаємо, що теоретичне визначення складу спадкових правовідносин та поняття спадкових правовідносин, ускладнених іноземним елементом, за національним законодавством України є особливо необхідним.

Метою статті є встановлення єдності й диференціації спадкових правовідносин, ускладнених іноземним елементом, їх місця, правової природи та значення в спадковому

праві України. Для досягнення мети необхідно виконати такі завдання: розглянути місце й природу спадкових правовідносин, ускладнених іноземним елементом, у національному законодавстві України, проаналізувати їх сутність та сформулювати власне авторське визначення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Більшість науковців під час дослідження спадкових правовідносин, ускладнених іноземним елементом, не торкаються їх структурного аналізу та не намагаються надати їх визначення. Ці відносини здебільшого лише поверхово вивчаються вченими, які займаються порівняльним правознавством та питаннями спадкового права, такими як Д.Х. Гольська, А.С. Довгерт, Ю.О. Заїка, Р.Ф. Захарова, Р.Б. Шишка, Л.А. Лунц, О.О. Кармаза, Л.Ю. Міхеєва, Є.О. Мічурін, А.А. Рубанов, С.Я. Фурса, Є.І. Фурса та інші.

Виклад основного матеріалу. Спадкові правовідносини є основною складовою, так би мовити ядром спадкового права. І незважаючи на те, що належність спадкового права, ускладненого іноземним елементом, до сфери міжнародного приватного права (далі – МПРП) визнається майже всіма науковцями, і це положення не є спірним у науці МПРП, його місце в системі права, як зазначає О.О. Кармаза, не є однозначно вирішеним сьогодні ні у вітчизняній доктрині, ні в МПРП [1, с. 13].

Однак вітчизняне законодавство й доктрина цивільного права не містять поняття «спадкові правовідносини». На законодавчому рівні цей термін не визначено зі зрозумілих причин, адже саме поняття «правовідносини», різновидом яких є спадкові, є суто теоретичним. Проте дивує відсутність чіткого визначення терміна «спадкові правовідносини» в науковій літературі. Підручники із цивільного права, науково-практичні коментарі Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) уникають такого визначення, підмінюючи його поняттям «спадкування», тлумачення якого закріплює ЦК України. Не ліпшою є ситуація з дефініцією міжнародних спадкових відносин (спадкових правовідносин, ускладнених іноземним елементом): єдиного загальновизнаного визначення цього поняття немає ні в підручниках із МПРП, ні в спеціальних монографіях і наукових дослідженнях.

Досить багато підручників із МПРП взагалі не надають тлумачення спадкового права, а лише описують явища, що підпадають під сферу дії МПРП, не даючи дефініцій самій сукупності норм та об'єкту їх регулювання [2, с. 13]; розглядають окремі питання спадкових правовідносин у МПРП, зокрема, питання колізійно-правового регулювання спадкових відносин міжнародного характеру, міжнародні договори як засіб регулювання спадкових відносин, питання оподаткування в спадкових відносинах міжнародного характеру [3, с. 525, 531, 534, 543]; вивчають колізійні питання спадкування й питання відумерлої спадщини [4, с. 393]; аналізують колізії законів у сфері спадкування, становище громадян відповідної держави в разі спадкування за кордоном, перехід спадщини до держави [5, с. 151]; розглядають колізійні питання спад-

кування, правоздатність іноземців у відносинах зі спадкування, форму заповіту, конвенційне регулювання відносин зі спадкування [6, с. 519]; вивчають загальні питання колізійного права спадкування, питання спадкування в договорах між окремими державами [7, с. 410].

Той факт, що міжнародні спадкові відносини належать до сфери регулювання МПРП, не викликає жодних сумнівів з огляду на визнаний усіма науковцями цивілістичний характер цієї галузі права. Положення про те, що МПРП вивчає цивільно-правові відносини, було сформульовано свого часу ще І.С. Перетерським, який вважав, що специфічною відмінністю цивільно-правових відносин, що включаються до МПРП, є те, що МПРП вивчає особливу групу цивільно-правових відносин, зокрема такі, які мають міжнародний характер [8, с. 36]. Подальший розвиток воно знайшло в працях Л.А. Лунця [9, с. 10]. Цивілістичний характер МПРП визнавався й визнається також іншими провідними науковцями, як вітчизняними (у тому числі цивілістами радянських часів), так і зарубіжними.

Саме цивільно-правова природа відносин у доктрині МПРП визнається основним критерієм для визначення галузевої або системної приналежності цієї сукупності норм. Тому з огляду на цивільно-правову природу відносин, урегульованих МПРП, і методи їх регулювання МПРП розглядається як особлива галузь цивілістичного за своїм змістом характеру. Визначаючи предмет МПРП, вітчизняні та зарубіжні дослідники сходяться в акцентуванні цивільно-правового (приватноправового) характеру регульованих ним суспільних відносин.

Більшість як вітчизняних, так і зарубіжних авторів використовують конструкцію «іноземний елемент». Так, у наукових працях російських і радянських «класиків» МПРП (І.С. Перетерського, Л.А. Лунця, В.М. Корецького та інших), а також учених пізніших періодів (М.М. Богуславського, І.А. Грінгольца, С.Н. Лебедева, А.С. Маковського, Н.І. Марішевої, Г.К. Матвеева, Р.А. Мюллерсона, О.Н. Садікова, Є.Т. Усенко та багатьох інших) ця категорія є наріжною у визначенні сутності й міжнародного характеру тих чи інших правовідносин.

Під «іноземним елементом» мають на увазі або те, що суб'єктом цього правовідношення виступає іноземець (іноземна фізична чи юридична особа), або те, що об'єктом відношення є річ (рухома чи нерухома), що знаходиться за кордоном, або те, що подія, дія (юридичний факт) виникла за кордоном [10, с. 18–19; 11, с. 5–6; 12, с. 320; 13, с. 12–13].

Через це в навчальній та іншій літературі з МПРП прийнято розподіл «іноземних елементів» за групами: а) «іноземний елемент» на стороні суб'єкта; б) «іноземний елемент» на стороні об'єкта; в) «іноземний елемент», що характеризує настання юридичного факту.

У юридичній літературі подібна термінологія піддавалася й досі піддається критиці, зміст якої можна окреслити так: елементом правовідносин є сам учасник (суб'єкт), а не його громадянство; об'єктом правовідносин виступає не місце знаходження речі, а сама річ, а для юридичного факту як такого («вітчизняно-

го» чи «іноземного») у структурі правовідносин взагалі не знаходиться місця [14, с. 91–92]. Окремі сучасні вітчизняні правознавці обґрунтовують необхідність відмови від застосування в літературі з МПРП категорії «іноземний елемент» [15, с. 79–80].

І хоча такий критерій, як «іноземний елемент», сьогодні вже не виступає як «універсальний» і «загальний» для цілей ідентифікації об'єкта регулювання в МПРП, його цілком може бути використано в спадкових відносинах у МПРП.

З огляду на те, що спадкові правовідносини є частиною цивільного права будь-якої держави, у тих випадках, коли вони мають міжнародний характер, тобто містять у своєму складі іноземний елемент, такі відносини є складовою предмета МПРП.

Узагальнивши наявні доктринальні визначення спадкового права й спадкових правовідносин, можна констатувати, що ці два поняття досі однозначно теоретично не визначено як об'єкт правової дії (регулювання). У літературі досі не вироблено чітких і недвозначних критеріїв, які дозволять окреслити спадкові правовідносини, ускладнені іноземним елементом. Визначення зазначених відносин здійснюється, відповідно до найменування, з двох позицій: «міжнародного» та «спадкового» їх характеру. Причому обидва поняття чітко не з'ясовуються. У науковому обігу використовуються різні назви цього явища, зокрема такі: «спадкові відносини, ускладнені іноземним елементом» [16, с. 348; 17, с. 320; 18, с. 526], «спадкові відносини міжнародного характеру» [19, с. 534], «спадкування багатостороннього характеру» [20, с. 532], «міжнародне спадкування» [21, с. 183; 22, с. 502].

На повсякденному навчально-методичному й правозастосовному рівні існування відособлених міжнародних спадкових відносин не береться під сумнів. Г.С. Фединак і Л.С. Фединак, наприклад, використовують термін «колізії в сфері спадкування, як за заповітом, так і за законом» [23, с. 273], не загострюючи увагу на понятті та структурі спадкових відносин, ускладнених іноземним елементом. Застосовуються також терміни «транснаціональний», «екстратериторіальний» [24, с. 245–261], «пов'язаний із декількома правопорядками» [25, с. 43].

Чи не єдиним тлумаченням спадкових відносин, ускладнених іноземним елементом, у наукових працях, що вийшли друком останнім часом, є надане Є.О. Рябоконею визначення спадкових правовідносин як цивільно-правових відносин, що виникають на підставі норм підгалузі цивільного права – спадкового права внаслідок смерті фізичної особи (спадкодавця) і, як правило, волевиявлення його учасників, яким між останніми встановлюється комплекс прав та обов'язків із приводу універсального й сингулярного спадкового наступництва в тих майнових та особистих немайнових правах та обов'язках, які не припиняються зі смертю спадкодавця. Ця дефініція надається автором у навчальному посібнику, а також у спеціальному науковому дослідженні, присвяченому аналізу проблем спадкових правовідносин [26].

У зарубіжних наукових працях пропонуються децю інші визначення, проте їх також не так уже й багато. Наприклад, І.Б. Рябцева обґрунтовує розуміння спадкового правовідношення як єдиного, такого, що не має у своїй структурі окремих стадій, абсолютного правовідношення, яке виникає в момент здійснення одним зі спадкоємців права на прийняття спадщини та триває до виникнення в спадкоємців права на оформлення спадкових прав, змістом якого є право спадкоємців на спадщину й обов'язок невизначеної кількості осіб, що йому кореспондує, не порушувати це право. Не заперечуючи наукову роль цього тлумачення, вкажемо лише на його певну складність для сприйняття, зокрема, через стадійність.

Спеціальні ж праці, присвячені аналізу спадкування в МПРП, як правило, не вміщують визначення спадкових правовідносин, ускладнених іноземним елементом, а лише аналізують окремі питання спадкового права та визначають його предмет [27, с. 17].

Для формулювання власного визначення спадкових правовідносин, ускладнених іноземним елементом, необхідним є аналіз цих понять та підстав їх виникнення. Загально-визначним і традиційним є розуміння правовідносин як врегульованого нормами права суспільного правовідношення, учасники якого є носіями суб'єктивних прав та обов'язків. Дефініція поняття «спадкові правовідносини» може претендувати на загальність та універсальність лише в разі, якщо вона враховуватиме всі його складові: об'єкт, суб'єкт і зміст.

Суб'єктами спадкових відносин у МПРП необхідно визнати не лише спадкодавця та спадкоємця (спадкоємців), а й будь-яких інших осіб, які так чи інакше пов'язані певними правами та обов'язками у зв'язку зі смертю спадкодавця й необхідністю здійснення переходу спадщини. Проте центральними фігурами в спадкових правовідносинах є, звичайно, спадкодавець і спадкоємець. Вітчизняне законодавство визначає спадкодавця як фізичну особу, яка померла та після якої відбувається перехід прав та обов'язків до інших осіб. Так само спадкодавець визначається в законодавстві інших держав. Із цим учасником спадкових правовідносин не виникає жодних проблем, особливістю ж його статусу може бути певний зв'язок з іншою, ніж у спадкоємця (спадкоємців), державою (громадянство, перебування на її території, наявність майна на території іншої держави).

Натомість спадкоємців варто розглядати крізь призму підстав виникнення спадкових правовідносин. Останніми майже в усіх правових системах виступає сукупність юридичних фактів – юридичний склад, обов'язковим елементом якого є факт смерті спадкодавця, а також наявність певного ступеня спорідненості зі спадкодавцем, перебування на його утриманні протягом встановленого законодавством строку (за спадкування за законом), складення заповіту на користь певних осіб або входження до числа осіб, які мають право на обов'язкову частку (за спадкування за заповітом).

У своєму науковому дослідженні, присвяченому аналізу проблем спадкових правовідно-

син, Є.О. Рябоконт виділяє два основні етапи в розвитку спадкових правовідносин (відкриття спадщини та її прийняття), залежно від кожного з яких відбувається зміна характеру спадкових правовідносин, їх змісту й суб'єктного складу.

Аналіз правової природи спадкового наступництва, зіставлення особливостей універсального та сингулярного наступництва, дослідження історичного розвитку інституту спадкування дозволяють стверджувати, що предметом регулювання спадкового права є не лише відносини універсального наступництва в усіх правах та обов'язках спадкодавця, крім нерозривно пов'язаних з особою останнього, а й відносини сингулярного наступництва в окремих, чітко визначених правах спадкодавця або в певній сукупності прав та обов'язків.

ЦК України в ст. 1217 «Види спадкування» закріплює, що спадкування в Україні здійснюється за заповітом або за законом. У зв'язку із цим у літературі зазначається, що під час спадкування майна традиційно застосовуються два основні порядки визначення спадкоємців і розподілу спадкового майна: спадкування за заповітом та спадкування за законом. Застосування цієї термінології дозволяє з'ясувати підстави спадкування, а саме:

1) за заповітом (коло спадкоємців і розмір їх часток визначив сам заповідач у заповіті);

2) за законом (коло осіб, які закликаються до спадкування після смерті померлої особи, визначено в законі).

Іноді, крім названих підстав спадкування, виділяють також інші (спадкування відумерлої спадщини, спадкування обов'язкової частки спадщини спадкоємцями), коло яких визначено законом, або ж пропонують «розщепити» (простіше – розукрупнити) спадкування за законом на спадкування внаслідок шлюбу, споріднення, утримання тощо, відмовившись від узагальнюючого поняття «спадкування за законом» [28, с. 181].

У контексті видів спадкування у вітчизняній доктрині спадкового права останнім часом досить жваво обговорюються питання про можливість відокремлення третього виду спадкування – за договором (мається на увазі спадковий договір). Прихильники виділення третього виду спадкування обґрунтовують свою позицію місцем, яке посідає спадковий договір у структурі ЦК України (норми щодо спадкового договору розміщено в Книзі VI «Спадкове право», а не Книзі V «Зобов'язальне право» ЦК України). Натомість їх опоненти зазначають, що сутність спадкового договору полягає в установленні зобов'язання між двома особами (набувачем і відчужувачем), які є його сторонами, мають відповідні права й обов'язки за життя відчужувача. Предмет договору не визначається як спадщина. Тобто як за суб'єктивним складом, так і за об'єктом та змістом ці відносини не можна віднести до спадкових. І лише факт смерті відчужувача робить цей договір дещо схожим зі спадкуванням, хоча із цим фактом пов'язується лише набуття права власності на майно.

Серед проблем щодо законодавчого регулювання окремих питань спадкового пра-

ва певне місце посідають проблеми визначення місця відкриття спадщини. Правильне встановлення місця відкриття спадщини має неабияке практичне значення, адже до нотаріальної контори саме за місцем відкриття спадщини спадкоємці подають заяви про прийняття спадщини або про відмову від неї [29, с. 196]. Для вітчизняного МПРП ця проблема матиме важливе значення в разі, якщо на території України помирає громадянин іншої держави.

Відповідно до ч. 1 ст. 1221 ЦК України місцем відкриття спадщини є останнє місце проживання спадкодавця. При цьому ч. 1 ст. 29 ЦК України місцем проживання фізичної особи визнає житловий будинок, квартиру, інше приміщення, придатне для проживання в ньому (гуртожиток, готель тощо), у відповідному населеному пункті, у якому фізична особа проживає постійно, переважно або тимчасово.

Місцем відкриття спадщини після осіб, померлих в установах виконання покарань, визнається останнє місце проживання до арешту (взяття під варту). Після смерті громадянина, який проживав на території монастиря, храму, іншого культового будинку, місцем відкриття спадщини вважається місцезнаходження відповідного будинку, у якому мешкав спадкодавець. Якщо місце проживання спадкодавця не відоме, місцем відкриття спадщини є місцезнаходження нерухомого майна. Якщо об'єкт нерухомого майна декілька, а їх місцезнаходження є різним, місцем відкриття спадщини є місцезнаходження одного з об'єктів цього майна на вибір спадкоємця (спадкоємців). За відсутності нерухомого майна місцем відкриття спадщини є місцезнаходження основної частини рухомого майна, що може бути підтверджено свідченнями про державну реєстрацію транспортного засобу, витягом із реєстру прав власності на цінні папери, оцідною книжкою тощо.

Якщо спадкодавець, якому належало майно на території України, мав останнє місце проживання на території іноземної держави, місце відкриття спадщини визначається на підставі Закону України «Про міжнародне приватне право».

Спадкове право держав континентальної Європи має низку принципів відмінностей від права Англії та США. Спадкове право як інститут цивільного права в континентальній системі є сукупністю норм, що, як правило, регулюють відносини, пов'язані з переходом прав та обов'язків померлого до інших осіб (універсальне правонаступництво). Спадкування ж в англо-американській системі цивільного права побудоване на переході всієї низки прав та обов'язків у довірчу власність третьої особи, яка виконує волю спадкодавця. Саме ця особа розраховується за боргами спадкодавця, після чого передає залишок спадкоємцям, в інтересах яких вона зобов'язана діяти. Тому майно переходить до спадкоємців уже без обов'язку відповідати за боргами спадкодавця, що виключає можливість існування в англо-американській системі такої правової конструкції, як легат.

Як підставу спадкування всі ці правові системи передбачають заповіт і закон. Спадку-

вання за заповітом, що дає власнику можливість розпорядитися своїм майном на випадок смерті, відіграє провідну роль. Спадкування за законом має фактично субсидіарне значення, оскільки застосовується лише за відсутності юридично дійсного заповіту, а також коли він охоплює лише частину спадкового майна. Зрозуміло, що найбільше практичне значення заповіту має щодо великої й середньої власності.

Висновки. Таким чином, норми вітчизняного спадкового права відповідають загальним принципам регулювання відносин спадкування, властивим усім європейським правопорядкам. Однак загалом у спадковому праві держав зберігаються суттєві розбіжності й суперечності, зумовлені самим існуванням принципово різних систем права. Спадкове право кожної держави складалось історично, тому воно є тісно пов'язаним із моральними й релігійними нормами, національними традиціями та звичаями, що існують у суспільстві, тощо. У зв'язку із цим, з одного боку, норми спадкового права різних держав кардинально відрізняються, що призводить до виникнення колізій права, а з іншого – держави ухиляються від уніфікації норм спадкового права. Не існує жодної досконалої системи чи універсального закону, який був би здатним урегулювати колізійні аспекти спадкових правовідносин будь-якої держави. Існує лише певна практика, що дозволяє максимально задовольнити інтереси, які стосуються спадкової маси, згідно з моральними принципами в суспільстві. Ідеальне суспільство, як і ідеальні правовідносини, – це те, до чого ми повинні прагнути. Тому судові системи всіх держав мають взяти курс на узгодження найважливіших і принципових положень спадкових правовідносин, для чого необхідно прийняти ефективне законодавство та вжити заходів із забезпечення його дотримання (удосконалити правову базу, щоб прогалини в національному законодавстві не перешкождали правильному, своєчасному й обґрунтованому вирішенню спорів).

Отже, спадкові правовідносини можна визначити як відносини цивілістичного характеру, що виникають унаслідок смерті фізичної особи-спадкодавця, який є іноземцем або майно якого знаходиться на території іншої держави, і волевиявлення його учасників, яким між останніми встановлюється комплекс прав та обов'язків із приводу спадкового правонаступництва майнових та особистих немайнових прав чи майнових та особистих немайнових прав та обов'язків, що не припиняються зі смертю спадкодавця.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кармаза О.О. Міжнародне спадкове право : [наук.-практ. посібник] / О.О. Кармаза. – К. : Видавець Фурса С.Я. ; КНТ, 2007. – 328 с.
2. Богуславский М.М. Международное частное право : [учебник] / М.М. Богуславский. – 4-е изд. перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2003. – 462 с.
3. Международное частное право : [учебник] / [Л.П. Ануфриева, К.А. Бекяшев, Г.К. Дмитриева, И.М. Кутузов и др.] ; отв. ред. Г.К. Дмитриева. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ТК «Велби», Изд-во «Проспект», 2009. – 688 с.
4. Звекон В.П. Международное частное право : [курс лекций] / В.П. Звекон. – М. : НОРМА – ИНФРА-М, 2000. – 686 с.

5. Попов А.А. Международное частное право / А.А. Попов. – Х. : РА, 1998. – 220 с.
6. Ануфриева Л.П. Международное частное право : [учебник] : в 3 т. / Л.П. Ануфриева. – М. : БЕК, 2000–. – Т. 2 : Особенная часть. – 2000. – 288 с.
7. Лунц Л.А. Курс международного частного права. Особенная часть / Л.А. Лунц. – М. : Юридическая литература, 1975. – 504 с.
8. Перетерский И.С. Международное частное право : [учебник] / И.С. Перетерский, С.Б. Крылов. – М. : Юридизд НКЮ СССР, 1940. – 208 с.
9. Лунц Л.А. Международное частное право / Л.А. Лунц. – М. : Юридическая литература, 1970. – 357 с.
10. Богуславский М.М. Международное частное право : [учебник] / М.М. Богуславский. – 4-е изд. перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2003. – 462 с.
11. Международное частное право : [учебник] / отв. ред. Н.И. Марышева. – М. : Юристъ, 2004. – 604 с.
12. Коллизионное право : [учеб. и науч.-практ. пособие] / Ю.А. Тихомиров. – М. : Спарк, 2000. – 394 с.
13. Международное частное право : [учебник] / под ред. Г.К. Дмитриевой. – М. : Проспект, 2000. – 656 с.
14. Рубанов А.А. Теоретические основы международного взаимодействия национальных правовых систем / А.А. Рубанов. – М. : Наука, 1984. – 159 с.
15. Степанюк А.А. Міжнародне приватне право: теоретичні аспекти правового регулювання / А.А. Степанюк. – Х. : Майдан, 2005. – 200 с.
16. Лунц Л.А. Международное частное право / Л.А. Лунц. – М. : Юридическая литература, 1970. – 357 с.
17. Богуславский М.М. Международное частное право : [учебник] / М.М. Богуславский. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Международные отношения, 1994. – 416 с.
18. Международное частное право : [учебник для вузов] / под ред. Н.И. Марышевой. – М. : Юрид. фирма «Контакт» ; Инфра, 2000. – 532 с.
19. Международное частное право : [учебник] / [Л.П. Ануфриева, К.А. Бекяшев, Г.К. Дмитриева, И.М. Кутузов и др.] ; отв. ред. Г.К. Дмитриева. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ТК «Велби», Изд-во «Проспект», 2009. – 688 с.
20. Ануфриева Л.П. Международное частное право : [учебник] : в 3 т. / Л.П. Ануфриева. – М. : БЕК, 2000–. – Т. 2 : Особенная часть. – 2000. – 288 с.
21. Міжнародне приватне право : [навч. посібник] / за ред. В.М. Гайворонського, В.П. Жушмана. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 368 с.
22. Спадкове право: нотаріат, адвокатура, суд : [наук.-практ. посібник] / [С.Я. Фурса, Є.І., Фурса О.М. Клименко та ін.] ; за заг. ред. С.Я. Фурси. – К. : Видавець Фурса С.Я., 2007. – 1216 с.
23. Фединак Г.С. Міжнародне приватне право : [підручник] / Г.С. Фединак, Л.С. Фединак. – 3-те вид., доп. і перероб. – К. : Атіка, 2005. – 544 с.
24. Международное частное право: современные проблемы : в 2 кн. / отв. ред. М.М. Богуславский. – М. : Наука, 1993–. – Кн. 1. – 1993. – 272 с.
25. Ануфриева Л.П. Соотношение международного публичного и международного частного права: правовые категории / Л.П. Ануфриева. – М. : Спарк, 2002. – 415 с.
26. Бичківський О.О. Основні положення спадкування за законом та загальні питання щодо оподаткування спадкового майна в Іспанії / О.О. Бичківський // Правова освіта та правова наука в Україні в умовах сучасних трансформаційних процесів : тези доповідей міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 24–25 грудня 2009 р.). – Запоріжжя : ЗНУ, 2009. – Т. 1. – С. 244–247.
27. Чуева О.Д. Поняття спадкування та його ознаки / О.Д. Чуева // Мала енциклопедія нотаріуса: науково-практичний журнал. – 2009. – № 2(44). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.yuradnik.com.ua/stride/men/index.php?m=archive&y=2009&mag=69&art=1414>.
28. Бичківський О.О. Тлумачення та кваліфікація у колізіях спадкування в МПП / О.О. Бичківський, О.П. Бичківська // Запорізькі правові читання : тези доповідей щорічної міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 18–19 травня 2006 р.). – Запоріжжя : ЗНУ, 2006. – С. 277–278.
29. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар : в 2 ч. / за заг. ред. Я.М. Шевченко. – К. : Ін Юре, 2004–. – Ч. 2. – 2004. – 896 с.